

نقش تربیتی جلوه‌گری متقابل زوجین بر اساس روایات در استحکام خانواده و تأثیر آن بر سبک زندگی در عصر جدید

چکیده

بدون شک خانواده از ارکان اساسی تکوّن جامعه است که تعالی یا انحطاط آن نقش مستقیم در سعادت و شقاوت جامعه دارد. زن و مرد معماران اصلی این بنیان اجتماعی بوده و نوع ارتباط آنها در سرشت و سرنوشت نهایی خانواده تأثیرگذار است، معارف دینی با هدف حفظ و اصلاح این ساختار اجتماعی، احکام اخلاقی و فقهی خاصی در تبیین روابط زوجین وضع کرده که رعایت آنها اثرات مهمی در استحکام خانواده بر جای خواهد گذاشت. عدم توجه به دقایق احکام اسلامی در دوران جدید، جامعه را با عواقب سوء و آسیب‌های جدی این کم‌توجهی مواجه خواهد کرد. اکنون سؤال این است که چگونه بازگشت به احکام فطری اسلام و مراعات دستورالعمل‌های ظریف فقهی و اخلاقی می‌تواند در خروج از بحران‌های خانواده در عصر جدید تأثیرگذار باشد؟ در این مقاله به روش تحلیلی توصیفی به احکام جلوه‌گری انحصاری زن و مرد برای هم و نقش آن در رفع و دفع برخی آسیب‌های اجتماعی در خانواده به‌ویژه در عصر جدید پرداخته شده و با تحلیل مصادیقی از این آرایش و جلوه‌گری، تأثیر اخلاقی، عاطفی و اجتماعی این احکام در صحنه خانواده و اجتماع نشان داده شده است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۵/۲۵

از صفحه ۱۸۷ تا صفحه ۲۰۰

غلامعلی مقدم

استادیار گروه فلسفه دانشگاه علوم

اسلامی رضوی.

Gh1359@gmail.com

نبی‌اله صدری‌فر

استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه

پیام نور. (نویسنده مسئول)

sadrifar@gmail.com

واژگان کلیدی:

آرایش زنان، جلوه‌گری زن و مرد،

سبک زندگی، حفظ خانواده

چشم واسطه‌ی میان انسان و حقایق مادی عالم در ادراک و مهم‌ترین دریچه‌ی نفوذ و رسوخ ادراکات و گرایش‌ها، عواطف احساسات به باطن و قلب آدمی است، چنان‌که نمادی از حالت‌های درونی آدمی و آشکارکننده‌ی باطن او نیز است، به‌گونه‌ای که وحشت و آرامش انسان و شادی و اندوه آدمی در چشم او نمایان می‌شود. به‌کارگیری چشم مانند دیگر اعضا و جوارح آدمی، در معارف دینی احکام و قواعد خاصی دارد. امام سجاده^(ع) درباره‌ی «حق چشم» می‌فرماید: «حق چشمت بر تو آن است که برگردانی آن را از چیزی که خداوند تو را از دیدن آن منع فرموده و بی‌جهت به هر طرف و هر چیز نظر نمایی، مگر در جایی که موجب پند و عبرت باشد؛ یا سبب بصیرت و بیداری گردد و یا علمی از آن استفاده شود؛ زیرا چشم دروازه‌ی پند و عبرت گرفتن است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص ۱۱).

ازجمله احکام و حقوق چشم که در این مقاله محل بحث است، حق چشم در بهره‌گیری سودمند زوجین از جلوه‌گری‌های مردانه و زنانه در محیط خانواده و زناشویی است. زن و مرد در محیط خانه باید پاسخگوی نیازهای روحی و عاطفی یکدیگر باشند و خانه باید بستری برای جلوه‌گری مشروع و متعادل زن و مرد نسبت به یکدیگر باشد.

رعایت این احکام به‌ویژه در عصر حاضر که عصر تزلزل و تشویش در ارکان خانواده است، ضرورت بیشتری دارد و زوج‌های فهیم بیش از هر زمان دیگر، نیازمند تقید و تعهد به رعایت حقوق عاطفی و اخلاقی اسلام در حریم خانواده هستند. بی‌شک با تقید به رعایت این احکام، حقوق عاطفی همسر و فرزندان در محیط خانه تأمین و غالب کاستی‌ها و خلأهای عاطفی و روانی ترمیم و درمان خواهد شد که زمینه‌ی بسیاری از اختلالات روانی و کژی‌های اجتماعی است (افروز، ۱۳۹۹، ص ۱۷).

کاهش معنادار آمار ازدواج و تشکیل خانواده، کاهش فرزندآوری، رشد منفی جمعیت و افزایش شتابان طلاق‌های حقوقی و عاطفی در خانواده‌ها، دلیل روشنی بر وجود برهان جدی در حوزه‌ی خانواده در عصر حاضر است و استدلال موجهی برای ضرورت بررسی راهکارهای مناسب جهت برون‌رفت از ساختار معیوب و بی‌ثمر خانواده‌ی گسیخته و ناموفق در عصر جدید است (سرلک و سعیدی، ۱۳۹۲، ص ۶۶۵). شاید یکی از علل این وضعیت، رعایت نکردن احکام دینی در جلوه‌گری زن و مرد، آداب نگاه و حقوق چشم است. چشم یکی از راه‌های ورودی اطلاعات جهان خارج و تغذیه‌کننده‌ی روان انسان است و اگر این عضو در محیط خانه تغذیه‌ی صحیح نشود، خطرات و آسیب‌های جدی چون فروپاشی خانواده در دنیا و گرفتاری به عقاب الهی در آخرت خواهد داشت.

امروزه بسیاری معتقدند که ریشه‌ی بعضی از مشکلات زوجین در نبود یا کمبود مهارت‌ها و آموزش‌های لازم ارتباطی و رفتار با طرف مقابل است. بازخوانی احکام اسلامی در سامان دادن به روابط زوجین مؤثر است و چنانچه در جامعه، الگویی مناسب از ارتباطات زوجین تدوین شود، بعضی از اختلافات و تعارضات زناشویی حل خواهد شد (حیرت، ۱۳۹۶، ص ۴۶). تاب‌آوری در محیط خانه و روابط زوجین ازجمله مؤلفه‌هایی است که می‌تواند در رشد و ارتقای زوجین مؤثر باشد. تاب‌آوری یکی از مؤلفه‌های بنیادین در فرایند تربیت اجتماعی است که با کارکردهای خود نقش مهمی در ارتقای کیفیت روابط اجتماعی و کاهش آسیب‌های آن دارد. تاب‌آوری با کارکردهایی چون

رشد توانمندی‌های شخصیتی، ایجاد ثبات هیجانی، ایجاد آرامش، افزایش رضایت از زندگی و عاملیت در پیشگیری از نزاع به بهبود عملکرد اجتماعی و روابط میان‌فردی در محیط خانه نقش مهمی را ایفا می‌کند (سیفعلی‌ئی، مروتی و حسینی‌نیا، ۱۴۰۰، ص ۲)؛ بنابراین، مسئله این است که بازخوانی و مراعات این دستورها در رفع مشکلات خانواده در دوران جدید به چه میزان اثرگذار خواهد بود؟ در پاسخ به این پرسش، در این مقاله به احکام و آثار جلوه‌گری متقابل زن و شوهر و جایگاه آن در خانواده می‌پردازیم و نشان می‌دهیم که اگر احکام نگاه و زینت در خانواده، چنان‌که در معارف دینی و روایات آمده، میان زن و شوهر مراعات شود، بسیاری از ناهنجاری‌ها در عرصه‌ی خانواده کاهش می‌یابد و خانواده از استحکام بیشتری برخوردار خواهد شد.

پیشینه‌ی پژوهش

اگرچه درباره‌ی احکام و آداب جلوه‌گری زن و مرد به نحو خاص - حسب تتبع نگارنده - تاکنون به‌طور مستقل تحقیق نشده است؛ اما این مسئله به نحو عام یا به‌صورت ضمنی در برخی از کتب و مقالات مطرح‌شده است؛ همچنین در حوزه‌ی اخلاق خانواده کتب و مقالات فراوانی نوشته‌شده است. فقها با نگاه فقهی و حقوق‌دان‌ها با بحث‌های حقوقی، این مسائل را بررسی کرده‌اند. روان‌شناسان و اندیشمندان علوم تربیتی نیز با دیدگاه ویژه‌ی خود به تبیین روابط زن و شوهر در محیط خانه پرداخته‌اند. ازجمله پژوهش‌ها و مقالات مرتبط با این حوزه می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱. «روابط حقوقی و اخلاقی زوجین از منظر قرآن» (محمدی، ۱۳۹۶)؛ در این مقاله درباره‌ی بعضی از احکام و حقوق زوجین چون «تمکین»، ارتباط آن با «نفقه»، مسئله‌ی نشوز، ولایت و اطاعت از مرد مطالبی مطرح‌شده است.

۲. مقاله‌ی «حقوق و وظایف متقابل زن و شوهر، اخلاقی، فقهی و حقوقی» (جوکار، ۱۳۹۰)؛ که در آن، نویسنده با بهره‌گیری از آیات و روایات، آرای فقها و حقوق‌دانان و روان‌شناسان را درباره‌ی تفاوت‌های حقوقی زوجین و وظایف مشترک و اختصاصی آنان بررسی کرده است.

۳. «جایگاه حقوقی زوجین در زندگی مشترک با توجه به رساله‌ی الحقوق» (العبدالخانی، ۱۳۹۹)؛ این مقاله به نقش زن و مرد در رعایت حقوق و حفظ بنیاد خانواده پرداخته و نشان داده است که چگونه زن و مرد با رعایت حقوق دینی نسبت به هم می‌توانند پایه‌ی این نهاد را استحکام بخشند.

۴. «مدل رابطه‌ی رفتاری زوجین با رویکرد اسلامی» (حیرت، ۱۳۹۶)؛ این مقاله با روش توصیفی (کیفی) و هم‌بستگی (مدل‌سازی معادلات ساختاری) بوده و از پرسش‌نامه‌ی سبک زندگی اسلامی و تحلیل پاسخ‌ها به‌عنوان ابزار پژوهش استفاده کرده است.

بالین حال به نظر می‌رسد بازخوانی، تحلیل و تبیین آثار مترتب بر احکام نگاه، حقوق چشم و شیوه‌ی مشروع جلوه‌گری زن و مرد در محیط خانواده شایسته‌ی تحقیق جداگانه و مستقلی باشد.

۱. جلوه‌گری متقابل زوجین و نقش آن در سبک زندگی در دوران جدید

قرآن کریم از پیوند میان زن و شوهر به‌عنوان میثاق غلیظ یاد کرده است (نساء: ۲۱). تعبیر به میثاق غلیظ بیانگر تعهد مستحکم اجتماعی و پیوند عمیق روحی میان زن و شوهر است (وزیری‌فرد، ۱۳۹۵، ص ۶۰)؛ همچنین خداوند ایجاد علقه‌ی مهر و محبت میان زن و شوهر را خود تعهد کرده است (روم: ۲۱)؛ اما چگونه است که چنین پیوند روحی و اجتماعی ژرف و مستحکمی در معرض تزلزل یا فروپاشی قرار می‌گیرد و چگونه می‌توان از این آسیب جلوگیری کرد. معارف دینی برای حفظ این میثاق غلیظ برای زن و مرد در محیط زندگی، وظایف حساس و دقیقی معین کرده است تا از این راه، امنیت عاطفی^۱ میان طرفین را تأمین کند و شادکامی و احساس خرسندی و خوشبختی پایدار در زندگی را تحقق بخشد (پسندیده، ۱۳۹۱، ص ۴۶).

احکام اخلاقی و فقهی ظریفی که در حوزه‌ی اظهار مودت عملی، آرایش و زینت جسمی، ابراز علاقه‌ی زبانی و انحراف جلوه‌گری عاشقانه‌ی زن و مرد در معارف اسلامی وضع شده است، یکی از ابعاد تأمین این امنیت روحی و عاطفی و تعمیق این پیوند عمیق اجتماعی و حفظ این میثاق غلیظ زناشویی است. در ادامه، به برخی از انواع و مصادیق این اظهار محبت می‌پردازیم و نشان می‌دهیم که رعایت دستورالعمل‌های دینی چگونه قادر است بعضی از بحران‌های خانواده را در عصر جدید مدیریت کند.

الف. آرایش، جلوه‌گری و خودآرایی زن برای همسر

آرایش اسم مصدر آراستن و آرایش کردن به معنای جلوه کردن آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۶۲) که معنایی عام دارد؛ اما در محل بحث به نحو خاص، آراستگی و زینت زن برای شوهر مقصود است. محیط خانه باید محل امنیت و آرامش روانی برای زن و شوهر باشد. رسیدن به آرامش روانی در خانه زمینه‌های ایجابی مختلفی دارد. یکی از این زمینه‌ها را باید در تحقق آرامش بصری و بالتبع آرامش روحی و روانی و عاطفی جستجو کرد. آرایش نمودن زن برای همسر در محیط خانه یکی از راه‌های ایجاد آرامش بصری، تسکین و اطمینان نگاه و مقدمه‌ی حصول آرامش روانی و سلامت روابط زناشویی است. حس زیبایی‌دوستی و جمال‌طلبی یکی از گرایش‌های فطری نوع انسان‌هاست و در صورت اشباع نشدن از طریق مشروع، به جستجوی راه‌های دیگر تحریک خواهد شد؛ بنابراین، با پذیرش این سخن که خداوند زن را مظهر جمال علی‌الاطلاق خویش قرار داده (حسینی، ۱۳۹۲، ص ۴۱)، جلوه‌ی تام و تمام این کلام باید در خانواده تجلی یابد، چنان‌که استاد مطهری اشاره دارد: «در انسان گرایش به جمال و زیبایی چه به معنی زیبایی‌دوستی و چه به معنی زیبایی‌آفرینی که نامش هنر است، به معنی مطلق وجود دارد. این هم خود یک گرایشی است در انسان و هیچ‌کس نیست که از این حس فارغ و خالی باشد» (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۳، ص ۴۹۶).

بر اساس همین، مرد به‌طور فطری به دنبال زیبایی است و معارف دینی تأمین این گزینه فطری را در محیط خانه را بر عهده‌ی زن قرار داده است. مرتبه‌ی طبیعی این زیبایی همین

۱- به حالتی امنیت عاطفی گویند که در آن، شخص از ارضای نیازها عاطفی خود، به‌ویژه ارضای نیاز خود به محبوب بودن، احساس اطمینان کند.

زیبایی‌های بصری است و در روایات به حق چشم و بینایی به‌عنوان یکی از قوای ادراک حسی توجه شده است. آرایش کردن زن برای شوهرش در محیط خانه یکی از راه‌های تحقق این امر است؛ بنابراین، از حقوق عاطفی زن و شوهر آن است که همواره مناسب‌ترین، مقدورترین، بایسته‌ترین و پرجاذبه‌ترین هیئت ظاهر و آراستگی را در کانون خانواده داشته باشند (افروز، ۱۳۹۹، ص ۱۷). در روایات بر آرایش کردن زن برای شوهر تأکید شده است. رسول خدا^(ص) می‌فرماید: «بهترین زنان شما آن زنی است که برای شوهرش آرایش و زینت می‌کند؛ اما از بیگانگان خود را می‌پوشاند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۲۳۵).

در این بیان نورانی، آرایش و جلوه‌گری زن از جمله صفات و کمالات همسر مطلوب شمرده شده و نیز این جلوه‌گری حق انحصاری مرد در محیط خانه به‌شمار آمده است. در این روایت، دو بعد مورد تذکر قرار گرفته و خانواده‌ی دینی ممکن است از هر دو بعد دچار آسیب شود: یکی کوتاهی زن در محیط خانه در زینت و آرایش برای شوهر و دیگری اضعای حق انحصاری شوهر در این جلوه‌گری و کشاندن دامنه‌ی دلربایی و جلوه‌گری به محیط‌های عمومی و معرض نگاه دیگر نامحرمان که زمینه‌ی تحریک عواطف جنسی و انحراف خانواده از مسیر طبیعی و الهی خود خواهد شد.

اگرچه آسیب‌های اخلاقی مردان در خانواده مانند دیگر پدیده‌های روحی، معلول علل و عوامل گوناگونی است و کشش و جاذبه‌ی شدید جنسی در عمده‌ی انحرافات اخلاقی و جنسی مردان نقش دارد، اما شاید بتوان یکی از عوامل انحراف اخلاقی مردان در این زمینه را اشباع نشدن مشروع و معقول این امر فطری در محیط خانه به‌شمار آورد. اگر زن در محیط خصوصی برای شوهر خود آرایش کرد، حق چشم و نگاه مشروع شوهر را به‌جا آورده است و ادای این حق برای شوهر آرامش بصری و آسایش روحی و روانی را به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین، چنین مردی در بیرون از خانه برای نگاه به دیگران حریص نخواهد بود، چنان‌که آلوده بودن محیط بیرون از خانه از سوی زنانی که طننازی و جلوه‌گری را به محیط‌های عمومی آورده‌اند، آسیب جدی دیگری است که در این روایت شریف به هر دو بعد آسیب‌زای این رفتار اشاره شده است.

ب. آراستگی و پیرایش مرد برای همسر

تصور رایج این است که زینت، آرایش و جلوه‌گری مربوط به زنان است و از این جهت، مردان به توجه و پرداختن به این مسئله نیازی ندارند. برخلاف این برداشت مشهور، در روایات و معارف دینی زینت، خودآرایی و جلوه‌گری به‌عنوان خصوصیتی دوطرفه و از حقوق متقابل زوجین به‌شمار آمده است؛ یعنی همان مقدار که زن باید برای شوهر جلوه‌گری کند و حق بصر او را ادا نماید، مرد نیز باید به نظافت، پاکیزگی، آراستگی و حتی زینت و آرایش مردانه‌ی خود اهمیت بدهد و حق همسر خویش را از این جهت ادا کند.

در روایات بر این مطلب تأکید شده است. در روایتی از امام باقر^(ع) آمده است: «همان‌گونه که مردان علاقه‌مند هستند زینت و آرایش را در زنانشان مشاهده کنند، زنان نیز دوست دارند زینت

و آرایش را در مردانشان ببینند» (طبرسی، بی‌تا، ص ۸۰). در روایت دیگر آمده است: «همسرت از تو همان را می‌خواهد که تو از او توقع داری» (همان، ص ۸۱). بر اساس این روایات، مردان نیز موظف‌اند مانند زنان، خود را از ژولیدگی و نابسامانی جسمی و ظاهری دور نگه دارند و با این کار اسباب جلب توجه، رضایت از زندگی، شادمانی، احساس خوشبختی، ارضای عواطف غریزی، تحریک عشق و محبت، استغنا از توجه به بیرون و... را تأمین کنند و موجبات آرامش بصری، سلامت روانی و تربیت اخلاقی را برای همسرش فراهم سازند.

در سیره‌ی معصومان، توجه به این نکته و رعایت مقتضیات زمان و مکان و شرایط به‌روشنی به چشم می‌خورد تا آنجا که گاه رفتار پیامبر و ائمه در نوع پوشش، خوراک، امکانات زندگی و... اسباب تعجب و تردید دوستان را فراهم می‌کرده است. ائمه به تبیین این‌گونه اقدامات و ارشاد و راهنمایی اصحاب می‌پرداختند. در روایتی نقل‌شده است: «گروهی نزد امام باقر^(ع) آمدند و مشاهده کردند که ایشان موی خود را خضاب کرده‌اند. آنان از امام^(ع) در آن مورد سؤال کردند. امام باقر^(ع) فرمود: من مردی هستم که همسرم را دوست دارم و برای همسرم، خود را آراسته می‌کنم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۶، ص ۲۹۸).

نسبت متقابل آراستگی و جلوه و نقش آن در ارتباط محبت‌آمیز و عاطفی زوجین در این روایت به‌خوبی منعکس شده است و نشان می‌دهد که امام آراستگی و زینت و اظهار نشاط جوانی برای همسر خود را در شرایطی لازم دانسته و به‌عنوان حقی تأثیرگذار در روابط محبت‌آمیز همسران به رسمیت شناخته است. البته باید به این نکته توجه داشت که مراد از این روایت آن نیست که مرد هم مانند زنان آرایش کند و به طنازی، دلبری و عشوه‌گری‌های زنانه بپردازد؛ زیرا آراستن غیر از آرایش کردن است و مراد از زینت و آراستگی مرد، زینت مناسب با خلقت و ویژگی‌های مردانه برای ارضای نیاز عاطفی همسر است.

ج. پوشش زیبای زن برای مرد

دست خلقت زن را مظهر طنازی و جلوه‌گری (همان، ج ۱، ص ۸۲) و کشش و مرد را مظهر طلب و تلاش و کوشش برای رسیدن به زن قرار داده است؛ از این رو، علاقه به زیبایی، شیک‌پوشی و زینت در سرشت زن نهفته و با خمیره‌ی وجود او عجین شده است؛ به همین سبب، اسلام استفاده از زیورآلات را برای زنان لازم می‌داند. در صورتی که این ساختار فطری در حد اعتدال پرورش پیدا کند، سبب رسیدن به اهداف الهی در آفرینش، استحکام بنیان خانواده و جلوگیری از برخی بحران‌های اجتماعی خواهد شد. از دیدگاه اسلام، زن باید بهترین لباس خود را برای همسرش بپوشد (نور: ۳۱). این اقدام ضمن آنکه باعث جذب هرچه بیشتر مرد به همسر خود می‌شود و او را به وی علاقه‌مند می‌سازد، زمینه‌ای فراهم می‌آورد که مرد کمتر به زنان دیگر و آراستگی آنان چشم بدوزد و در مقام مقایسه‌ی همسر خود با آنان برآید؛ یا در ارتکاب این اعمال حجتی داشته باشد و این به‌نوبه‌ی خود عاملی است که سازگاری همسران را بیشتر و زمینه‌ی تزلزل بنیان خانواده را تا حدود بسیاری از میان می‌برد.

از دیدگاه اسلام روا نیست زن شوهردار لحظه‌ای بدون زینت باشد، بلکه باید از کمترین امکانات

نیز برای آراستن خود بهره جوید. به این علت، رسول اکرم یکی از حقوق شوهر را پوشش زیبای زن دانسته و فرموده‌اند: «بر زن است که برای شوهرش خوشبوترین عطرهايش را بزند و قشنگ‌ترین لباس‌هايش را بپوشد و از زیباترین زینت‌هايش استفاده کند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۰۸).

در این روایت سه توصیه به زنان مطرح شده است که می‌توان آن‌ها را از حقوق اخلاقی مرد بر زن به‌شمار آورد: یکی استفاده از خوشبوترین عطرها، دوم استفاده از قشنگ‌ترین لباس‌ها و سوم استفاده از زیباترین زینت‌ها. شوهر حق دارد هنگامی که در خانه در کنار همسرش قرار می‌گیرد، همسر خود را در نیکوترین لباس‌ها و در جلوه‌ای زیبا مشاهده کند. با اجرای این حق در خانه، آرامش بصری و روانی برای شوهر ایجاد می‌شود؛ بنابراین، هنگامی که شوهر به اقناع بصری و عاطفی در خانه رسید و این نیاز فطری او ارضا شد، در بیرون خانه عطشی برای توجه به پوشش‌های دیگران ندارد و این اقناع فطری و عاطفی استحکام خانواده را در پی دارد.

امام صادق^(ع) در این باره می‌فرماید: «سزاوار نیست زن خود را بدون زینت بگذارد. دست‌کم اینکه باید به گردن خود گردنبندی بپاویزد» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۳۳۵) و «بر او است که با بهترین زینت خود را زینت کند» (همان، ج ۱۴، ص ۱۱۲). در بعضی از روایات، حتی به جنبه‌ی ظاهری و زیبایی ناخن برای زنان نیز توجه شده است. در روایتی، امام صادق^(ع) فرموده است: «به مردان فرمود: ناخن‌های خود را کوتاه کنید و به زنان فرمود: ناخن‌های خود را بلند نگه دارید که برای شما زیباتر است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۱۲۳). زن با رعایت زیبایی در پوشش خود در حضور شوهر نشان می‌دهد که برای شوهر خویش ارزش و احترام ویژه‌ای قائل است.

د. پوشش آراسته‌ی مرد برای زن

همان‌گونه که زینت و آراستگی به زن اختصاص ندارد، شیک‌پوشی و توجه به پوشش زیبا و مناسب نیز از حقوق متقابل زوجین در محیط خانواده و اجتماع است. نوع پوشش مرد علاوه بر اینکه حقی از حقوق زن است، سبب ایجاد احترام، آرامش و اعتماد در زندگی است. پوشش زیبا و آراسته خود از اسباب توجه است. اگر زن و مرد در منزل خوش‌پوش باشند و به نوع پوشش خود توجه کنند، توجه و تمرکز جسمی و روحی آنان هم نسبت به هم افزایش می‌یابد و به‌ویژه نیاز عاطفی زنان که تشنه‌ی توجه هستند، در این توجه متقابل برطرف می‌شود.

آراستگی مرد در پوشش و استفاده از رنگ دلخواه زن یکی از خواسته‌های زنان در خانه است. خوب است مرد در این موارد به خواسته‌ی زن جامه عمل بپوشد؛ بدین سبب امام صادق^(ع) از پیامبر اکرم^(ص) نقل می‌کند که حضرت فرمود: «مؤمن مطابق میل خانواده‌اش غذا می‌خورد و منافق خانواده‌اش مطابق با میل او غذا می‌خورد» (همان، ج ۶۲، ص ۲۹۱)؛ بنابراین، در نظر گرفتن میل و خواسته‌ی کسانی که زیرمجموعه‌ی مدیریتی یک فرد به حساب می‌آیند، احترام به آنان تلقی می‌شود و آنان را به انجام تکالیف و گسترش فعالیت در محیط خانواده تشویق می‌کند. اسلام این نوع توجه به خواست همراهان و تکریم و احترام به آنان را مطلوب دانسته و از نشانه‌های مؤمن برشمرده است (حسین‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۵۹).

حکم بن عتیبه می‌گوید: «بر امام باقر^(ع) وارد شدم و او در خانه‌ای زینتی بود، لباسی نرم بر تن داشت و روپوشی رنگین در برداشت که رنگش بر دوش حضرت اثر گذاشته بود؛ پس من مبهوت به خانه و حالتی که حضرت در آن بود، نگاه می‌کردم؛ پس حضرت فرمود: ای حکم! در این باره چه می‌گویی؟ گفتم: می‌خواهی چه بگویم، درحالی‌که شما را به این حالت می‌بینم. همانا در میان ما این کارها را جوانان خام انجام می‌دهند. حضرت فرمود: ای حکم! چه کسی زینتی را که خدا برای بندگانش فراهم ساخته است، تحریم می‌کند؟ این خانه که می‌بینی، خانه‌ی همسر من است و من تازه ازدواج کرده‌ام؛ اما خانه‌ی من همان خانه‌ای است که می‌دانی» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۳۵۹).

می‌بینیم که امام در نوع پوشش انتخابی خود و آرایش خانه به خواست همسر خویش اهمیت داده و با این سیره‌ی عملی، مراعات نظر شریک زندگی خویش را به‌عنوان معیاری اخلاقی و حقی فقهی به پیروان خود معرفی کرده است.

۵. نگاه عشوه‌آمیز و محبت‌آمیز زن و مرد

چشم مؤثرترین دریچه‌ی تأثیر و تأثر روحی و روانی و اولین مجرای ارتباط متقابل میان انسان‌ها است و می‌تواند به‌عنوان زبان، انتقال‌دهنده‌ی پیام‌های عاطفی و احساسی باشد. خوش‌رویی، نظر و نگاه محبت‌آمیز بهترین ابزار صید دل‌ها و ایجاد آرامش و دستی در محیط‌زدگی انسانی است. امیرالمؤمنین می‌فرماید: «خوش‌رویی دام دوستی است» (حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۰۲). رعایت این مسئله به‌ویژه در محیط زناشویی و خانوادگی، آثار و پیامدهای مثبت فراوانی به همراه دارد. پیامبر اکرم^(ص) می‌فرماید: «هنگامی‌که مرد به زن خود با محبت می‌نگرد و زنش نیز به او با مهر نگرد، خداوند به دیده‌ی رحمت به آنان نگاه می‌کند» (سیوطی، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۰۲).

نگاه محبت‌آمیز زن و شوهر به یکدیگر به‌طور مستمر، به معنای تحقق و استمرار پیوند عاطفی میان آنان و پرهیز از اقدام به قطع و گسست این پیوند عمیق انسانی و عاطفی میان آنان است و به زن و مرد برای ادامه این رابطه‌ی عاشقانه اطمینان و آرامش و انگیزه می‌دهد. مفهوم نگاه محبت‌آمیز یعنی نگهداری خانواده از آفات و خطراتی که استحکام آن را نشانه می‌رود. پیامبر اکرم^(ص) نگاه از روی مهر پدر به چهره‌ی فرزندش را عبادت شمرده و فرمودند: «نگاه کردن پدر به فرزندش از روی محبت عبادت است» (نوری، بی‌تا، ج ۹، ص ۱۵۲).

عشق و علاقه میان زوجین در متون دینی و کلمات نورانی ائمه‌ی اطهار^(ع) وارد شده است و نگاه عاشقانه و محبت‌آمیز میان زن و شوهر از توصیه‌های مفید در در این باره است (نک: پاینده، ۱۳۸۲، ص ۲۷۸) که باید به آن توجه و عمل شود.

۲. جلوه‌گری متقابل زوجین و آثار آن در سلامت خانواده و جامعه

جلوه‌گری متقابل مرد و زن و رعایت احکام و دستوره‌های دینی در این باره آثار و برکات مهمی برای استحکام خانواده و سلامت جامعه به دنبال دارد. در ادامه به برخی از این برکات پرداخته می‌شود:

الف. تمرکز عاطفی و غریزی زوجین بر کانون خانواده

بر اساس راهبردهای دقیق و عمیق دین، زنان در محیط خانواده همراه با زینت و آرایش ظاهر می‌شوند و در نتیجه، همواره زیباتر از حالت عادی و طبیعی خود برای شوهران به نظر می‌آیند، در مقابل زنان بیگانه در محیط‌های عمومی با همان زیبایی طبیعی حضور می‌یابند و کمتر توجه مردان را جذب می‌کنند و آنان را به تماشای خود دعوت می‌نمایند، در چنین حالتی مرد همواره زن خود را زیباتر از دیگر زنان مشاهده می‌کند و به‌صورت طبیعی و غریزی، همسر خودش بیش از دیگران در کانون توجه غریزی و جنسی او قرار می‌گیرد.

در دوران جدید که عصر حاکمیت احساس، عاطفه، خیال، شیطنت، فریب و غلبه‌ی وهم بر عقلانیت و منطق است و دنیا روزبه‌روز چهره‌ی زنانه و ابلیس‌گونه و لذت‌گرا و شهوت‌محور خود را بیشتر نمود می‌بخشد، برخی زنان و مردان برخلاف دستوره‌های نورانی رسول اکرم^(ص) و ائمه‌ی اطهار^(ع) حرکت می‌کنند و طبیعی است که به عواقب سهمگین رفتارهای افسارگسیخته‌ی عاطفی و جنسی خود نیز گرفتار شوند، آتشی که نه تنها دامن هیزم‌کشان خود را خواهد گرفت، بلکه بنیان خانواده را حتی برای کسانی متزلزل خواهد کرد که دل‌مشغول سلامت خانواده هستند.

در بیگانگی از این فرهنگ غنی، زن در محیط خانواده کمتر به زینت و آرایش خود توجه دارد و شوهر را از دریافت این حق مشروع در محیط خانه محروم می‌کند و برخلاف دیدگاه قرآن (نور: ۳۱)، در مقابل همه‌ی توان و تلاش خود را صرف طنازی و جلوه‌گری و دلبری و دلربایی در بیرون از خانواده می‌نماید. خیابان جلوه‌گاه جلوه‌گری زنانی می‌شود که به مدد ابزارهای نو و فن‌های زیبایی عصر جدید در نشان دادن زیبایی‌های طبیعی و مصنوعی خود باهم رقابت می‌کنند و روزبه‌روز آستانه‌ی تحریک و اشباع غریزه‌ی جنسی و توقع روابط زناشویی را بالاتر می‌برند.

برخلاف آن راهکار دینی، عشق‌بازی خصوصی با محرم جای خود را به طنازی، جلوه‌گری و مراوده‌ی عشقی با نامحرمان در کوچه و خیابان می‌دهد. با گسترش این نوع روابط و مراوده‌ها در محیط‌های بیرونی و فقدان آرایش و زینت در محیط خانه، کم‌کم مردان معشوقه‌های بیرونی را برتر از شرکای داخلی خانواده تصور می‌کنند.

توهم برتری ظاهر بیرونی دیگران بر واقعیت درونی خانواده‌ها، نوعی دلسردی و سستی در روابط خانوادگی به وجود می‌آورد. آرایش‌ها، زینت‌ها، لبخندها، عشو‌ها، ادب‌ورزی‌ها، ابراز علاقه‌ها، تبادل واژه‌های عاطفی و احساسی، تکریم و تشویق و تعریف و تمجید که با دعوت و کشش و جلوه‌گری زنانه و اجابت و کوشش غریزی مردانه در بیرون خانواده به وجود می‌آید، در مقایسه با واقعیت‌های محیط خانه و یکنواختی، سادگی و بی‌پیرایگی زن، این احساس را زنده می‌کند که زنان در محیط بیرون برتر و زیباتر و دلرباتر از همسران در خانه هستند. در این فضای شیطانی، مردان و زنان نامحرم با مقایسه‌ی پدیدار ظاهری بیرون با واقعیت‌های درون زندگی ممکن است به‌تدریج توجه خود را به ظواهر بیرونی و عشو‌گری‌های زنان دیگر منعطف کنند و این درواقع، به‌منزله‌ی نابودی تدریجی بنیان خانواده است.

از سویی، غیرت مردانه اجازه نمی‌دهد که شریک زندگی او احساسات و عواطف و علایق خود

را با دیگران به اشتراک گذارد و به گفته‌ی امام علی^(ع): «بیرون رفتن زنان بدتر از آن نیست که افراد ناصالح را به حریم خانه خود وارد کنی» (سید رضی، ۱۴۱۴، ص ۴۰۵). برخورد، نزاع، درگیری، انتقام، کینه‌جویی و خیانت دوسویه شاید ره‌آورد این اضطراب روانی باشد. چنین فضایی زمینه‌ی ایجاد استرس و دغدغه و رنج روحی و گمان‌های شیطانی را در هر دو طرف فراهم می‌آورد، رنجی را که ممکن است به تذکر و برخورد و معارضه و خدای‌ناخواسته انتقام و... کشیده شود و آسایش و امنیت روحی و جسمی خانواده‌ای را تهدید کند. عجیب نیست که امیرالمؤمنین می‌فرماید: «در پرده‌ی حجاب نگاهشان دار تا نامحرمان را ننگرند؛ زیرا که سخت‌گیری در پوشش، عامل سلامت و استواری آنان است» (همان).

ب: حفظ عفت زنان

حفظ عفت زنان یکی از آثار رعایت دستوره‌های دینی در آراستگی زوجین در محیط خانواده است. امام رضا^(ع) می‌فرماید: «زنان یهود از عفت بیرون رفتند و فاسد شدند و چنین نشدند، مگر به سبب کم‌توجهی شوهران به آرایش و نظافت خود» (طبرسی، بی‌تا، ص ۸۱). در روایت، دیگری حسن بن جهم از امام رضا^(ع) آورده است: «ابوالحسن^(ع) را دیدم که خضاب کرده است. عرض کردم: فدایت شوم! خضاب نموده‌اید؟ فرمود: آری! آراستگی بر عفت زنان می‌افزاید. به‌راستی زنان ترک عفت کرده‌اند؛ چون شوهرانشان آراستگی را ترک نموده‌اند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۵۶۷).

چنان‌که گفتیم، علاقه به آراستگی و جلوه‌گری شوهر برای زن یکی از نیازهای فطری زنان است و در صورتی‌که از طریق خانواده و شوهر ارضا نشود، مانند دیگر امور فطری، به‌عنوان یک نیاز سرکوب‌شده در روان زن باقی می‌ماند. هنگامی‌که بستر مناسبی برای تأمین این نیاز فراهم گردد و قدرت روحی و ایمانی نیرومند وجود نداشته باشد، ممکن است موجبات خروج زن از دایره‌ی حیا و عفت را فراهم کند، به‌ویژه در دوران جدید که روابط روحی و عاطفی و تبادل احساسات نسبت به گذشته، بسیار آسان‌تر و وسوسه‌های نفسانی و شیطانی شدیدتر است. امکان بروز این انحراف نیز بیشتر و احتمال کنترل اعتدال در این امور دشوارتر است.

امروزه و در عصر فناوری، موانع و حجاب‌های طبیعی رفع و ایجاد ارتباط و آشنایی و دوستی‌های جنسی بسیار آسان شده است. امکانات فضای مجازی زنان و مردان نامحرم را به هم نزدیک کرده و در اختیار و دسترس هم قرار داده و محیط‌های خلوت برای گفت‌وگوهای عشقی و جنسی فراهم آورده است. نرم‌افزارهای ارتباطی و ردیاب‌های ماهواره‌ای شرکای جنسی را به هم معرفی می‌کند. روشن است که در چنین فضای لغزنده‌ای، کنترل‌گرایی چقدر دشوار و مسئولیت زن و شوهر برای تأمین مشروع خواسته‌ها و جلوگیری از لغزش یکدیگر چقدر سنگین است. انحصار روابط عاطفی و پایبندی به خانواده‌ای واحد که در پرتو دستوره‌های دینی به‌دست می‌آید، خانواده را به محیطی امن و آرام تبدیل می‌کند و محیط مناسبی برای سکونت و آرامش روحی در خانواده، ارضای نیازهای فطری زوجین، تأمین آینده‌ی مشترک و تضمین پشتوانه‌ی مادی و معنوی زوجین را فراهم می‌آورد. در مقابل، انحراف از این اصول اخلاقی و دستوره‌های عملی در همه‌ی ابعاد، از جمله در مسئله‌ی جلوه‌گری و آراستگی مرد برای زن

آثار و عواقب نامطلوبی مانند کاهش عفت زنان به بار خواهد آورد.

ج: نزول رحمت الهی

گسترش و تعمیق رحم و مروت و انصاف در روابط اجتماعی یکی از اسباب جلب رحمت پروردگار است (نک: مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۱۳، ص ۲۰). روایات بر نزول رحمت الهی هنگام تحقق روابط صمیمی و محبت‌آمیز تأکید دارند، چنان‌که در روایتی آمده است: «چون دو مؤمن باهم مصافحه می‌کنند، رحمت الهی بر آنان نازل می‌شود» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۸۳). پیوند زناشویی و تشکیل خانواده یکی از بارزترین مصادیق پیوندهای اجتماعی است. طبیعی است که سیطره‌ی روابط محبت‌آمیز، عاشقانه و لطف‌انگیزی میان زن و شوهر چقدر در نزول رحمت الهی بر خانواده تأثیرگذار است. پیامبر اسلام می‌فرماید: «هنگامی‌که مرد به زن خود نگرد و زنش به او نگرد، خداوند به دیده‌ی رحمت بر آنان می‌نگرد» (پابنده، ۱۳۸۲، ص ۲۷۸)؛ از این رو، در متون مقدس دینی بر عشق و علاقه‌ی میان زوجین و اظهار محبت قلبی و زبانی تأکید بسیاری شده است. در بعضی از احادیث آمده است که غیر از وظیفه‌شناسی و محبت قلبی و درونی، لازم است که زن و مرد به هم ابراز علاقه‌ی زبانی نیز داشته باشند. پیامبر فرمود: «این کلمه‌ی مرد به زن که "دوستت دارم"، هرگز از قلب او خارج نمی‌شود» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۲۳).

عمل به آموزه‌های دینی در این عرصه، ایجاد روابط محبت‌آمیز و عاشقانه میان زن و مرد، اهمیت به دیدگاه‌ها و خواست طرفین، تمرکز اخلاقی و عاطفی و جنسی بر کانون خانواده، ارضای نیازهای فطری، تربیت نسل‌های پاک مهذب و... همه به‌منظور تأمین اهداف الهی است و بدیهی است که مشمول رحمت و واسع‌هی الهی هم قرار بگیرد.

د: ازدیاد محبت

محبت اکسیر عظیمی است که آدمی را متحول می‌سازد و نه‌تنها وسیله‌ی سازگاری و صلح و تفاهم افراد خانواده را و جامعه است، بلکه نیرومندترین قدرت محرکه‌ی بشر در همه‌ی جوانب زندگی است (فقیهی، ۱۳۸۴، ص ۱۷۵). همت زوجین برای جلب رضایت یکدیگر و تأمین نیازهای فطری و غریزی متقابل از جمله اظهار عشق زبانی و عملی و جلوه‌گری و آراستگی آنان برای هم، یکی از راهکارهای ازدیاد محبت در روابط زناشویی و محیط خانواده است. امام صادق^(ع) در این‌باره فرمود: «مرد به رنگ سیاه خضاب کند؛ که پیامبر فرمود: این کار باعث محبت و مهربانی در نزد زنانتان می‌گردد...؛ همچنین پیامبر در تأثیر آراستگی مردان برای همسرانشان فرمود: با حنا خضاب کنید؛ زیرا این کار دیده را جلا می‌دهد، باعث رویش مو می‌شود، خوشبو می‌کند و سبب آرامش زن می‌گردد» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۴۸۳).

امام جعفر صادق^(ع) فرمود: «مردی نزد پیامبر اکرم^(ص) آمد. حضرت به سفیدی ریش او نظر کرد و فرمود: نور است. هرکس ریش خود را در راه اسلام سفید کند، برایش در قیامت نور خواهد بود. آن مرد ریش خود را با حنا خضاب کرد؛ سپس نزد پیامبر^(ص) آمد. آن حضرت با دیدن خضاب فرمود: نور و اسلام

است. آن مرد بار دیگر ریش خود را با رنگ مشکی خضاب کرد. آن حضرت فرمودند: نور و اسلام و ایمان و موجب محبت همسرانتان و هراس در دل دشمنانتان است» (همان، ج ۱۳، ص ۱۱۱).

چنان‌که در روایت آمده است، خضاب کردن که مصداق زینت در آن زمان بوده است، سبب جلب محبت و مهربانی می‌شود. طبیعی است که قالب‌های گوناگون زینت و آرایش در زمان‌های مختلف متفاوت است و در هر عصری به تناسب امکانات و شرایط، آرایش زن و مرد مصداق تازه‌ای پیدا می‌کند. قرآن کریم درباره‌ی تنوع رنگ‌ها و آیت بودن آن‌ها می‌فرماید: «وَمَا ذَرَأًا لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ» (نحل: ۱۳)؛ (علاوه بر این) مخلوقات را که در زمین به رنگ‌های گوناگون آفریده، نیز مسخر (فرمان شما) ساخت. در این نشانه‌ی روشنی است برای گروهی که متذکر می‌شوند.»

امروزه و با گسترش انواع زینت‌ها و تقویت حس تنوع‌طلبی در زن و مرد، خانواده باید بیش‌ازپیش به تأثیر زینت و آرایش در زندگی و ارضای نیازها به جلوه‌گری توجه داشته باشد و از آن برای ایجاد روحیه‌ی شاداب و تأمین نیازهای روانی استفاده کند. پژوهش‌های مربوط به مغز نشان می‌دهد که روشنایی و رنگ‌آمیزی سبب پردازش بصری اطلاعات و کاهش فشار روانی می‌گردد.

نتیجه‌گیری

۱. زینت، آراستگی و جلوه‌گری متقابل زوجین در خانواده اهمیت بسیار بالایی دارد که اگر از سوی زن و شوهر انجام مراعات نشود، استحکام خانواده را با چالش مواجه می‌کند.
۲. جلوه‌گری مصداق متعددی دارد: آرایش و جلوه‌گری زن برای شوهر، آراستگی و جلوه‌گری مرد برای زن، نگاه محبت‌آمیز زن و مرد به یکدیگر، استفاده‌ی مرد از پوشش و رنگ موردعلاقه‌ی زن در محیط خانه و... که رعایت هریک از این حقوق در محیط خانه می‌تواند بر استحکام بنیان خانواده و جلوگیری از آسیب آن در عصر جدید تأثیرگذار است.
۳. رعایت حقوق و احکام دینی آثار دنیوی و اخروی فراوانی دارد که از این میان می‌توان به تمرکز عاطفی و غریزی بر کانون خانواده، حفظ عفت زنان در اجتماع، نزول رحمت الهی، ازدیاد محبت و آرامش در خانواده و... اشاره کرد.

منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه‌ی مکارم شیرازی.
- افروز، غلامعلی؛ «خانواده متعالی در سایه‌ی حاکمیت حقوق عاطفی»؛ خانواده و پژوهش، شماره‌ی ۴۶، ۱۳۹۹ ش.
- پاینده، ابوالقاسم؛ نهج الفصاحه؛ تهران: دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش.
- پسندیده، عباس؛ «بررسی و تحلیل شادکامی از منظر قرآن»؛ مطالعات تفسیری، شماره‌ی ۱۰، ۱۳۹۱ ش.
- جوکار، محبوبه؛ «حقوق و وظایف متقابل زن و شوهر اخلاقی، فقهی و حقوقی»؛ پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده (طهورای سابق)، شماره‌ی ۸، ۱۳۹۰ ش.
- حر عاملی، محمدبن‌حسن؛ تفصیل وسائل‌الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۹ ق.
- حرانی، حسن‌بن‌علی؛ تحف العقول؛ تحقیق: علی‌اکبر غفاری؛ قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۴ ق.
- حسین‌زاده، علی؛ «احترام به یکدیگر و نقش آن در زندگی مشترک»؛ معرفت اخلاقی، شماره‌ی ۵، ۱۳۹۰ ش.
- حسینی، سید حسام‌الدین؛ «زن مظهر جلوه‌گری جمال خداوند در عالم هستی»؛ زن و فرهنگ، شماره‌ی ۱۸، ۱۳۹۲ ش.
- حیرت، عاطفه؛ فاتحی‌زاده، مریم‌السادات؛ احمدی، سید احمد؛ بهرامی، فاطمه؛ اعتمادی، عذرا؛ «مدل رابطه‌ی رفتاری زوجین با رویکرد اسلامی»؛ تحقیقات کاربردی علوم انسانی اسلامی ۱، شماره‌ی ۲، ۱۳۹۶ ش.
- دهخدا، علی‌اکبر؛ لغت‌نامه دهخدا؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش.
- سرلک، علی و فاطمه سعیدی؛ «ابراز علاقه‌ی همسران؛ هنر زندگی در مسیر بندگی»؛ فرهنگ در دانشگاه اسلامی، شماره‌ی ۹، ۱۳۹۲ ش.
- سید رضی؛ نهج‌البلاغه؛ قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
- سیفعلی‌ئی، فاطمه؛ مروتی، سهراب؛ حسینی‌نیا، سید محمدرضا؛ «تاب‌آوری، کارکردها و راهبردهای ارتقای آن در فرایند تربیت اجتماعی از منظر قرآن کریم»؛ نشریه آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، شماره‌ی ۲، ۱۴۰۰ ش.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابوبکر؛ الجامع الصغیر؛ بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر والتوزیع، بی‌تا.
- طبرسی، رضی‌الدین ابی‌نصر الحسن بن‌الفضل؛ مکارم الاخلاق؛ محقق محمدالحسین الاعلمی؛ الناشر: مؤسسه‌الأعلمی للمطبوعات، بی‌تا.
- العبدالخانی، ساجده؛ «جایگاه حقوقی زوجین در زندگی مشترک با توجه به رساله الحقوق»؛ مطالعات دین‌پژوهی، شماره‌ی ۸، ۱۳۹۹ ش.
- فقیهی، علی‌نقی؛ بهداشت و سلامت روان در آینه علم و دین؛ حیات سبز، ۱۳۸۴ ش.
- کلینی، محمدبن‌یعقوب؛ الکافی؛ محقق و مصحح: علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ ق.
- مجلسی، محمدتقی؛ روضة‌المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه؛ محقق: حسین موسوی کرمانی و علی پناه اشتهازی؛ چاپ دوم، قم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور، ۱۴۰۶ ق.

- مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ بیروت: مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
- محمدی، مهدی؛ «روابط حقوقی و اخلاقی زوجین از منظر قرآن»؛ پاسخ، سال دوم، شماره ۸، ۱۳۹۶ ش.
- مطهری، مرتضی؛ مجموعه آثار، جلد ۳؛ تهران: صدرا، ۱۳۸۹ ش.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ ترجمه قرآن؛ چاپ دوم، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۳۷۳ ش.
- نوری، حسین؛ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل؛ محقق مؤسسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، قم: مؤسسة آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، بی تا.
- وزیری فرد، سید محمدجواد؛ «مؤلفه‌های وفاداری در خانواده در پرتو معناشناسی میثاق غلیظ در قرآن و تفاسیر»؛ پژوهش‌های تفسیر تطبیقی، شماره ۴، ۱۳۹۵ ش.